

ש"י ענגנון

(קוים)

ס א ת

א . מ . ל י ס ש י ן .

יש איש וסופר שפרצופו כגליון פרוש, ודמותו נקראת לכל אדם, ויש שכולו אומר: רוי לי. והרבה סכות לגלוי ולכסוי בדמות: יש שהגלוי סוצאו מפשמות, מגדלות, ויש שאינו סביע אלא את שטחו. יש כסוי החופה על אוצרות בלוסיס, ויש שאינו אלא כסיר שעל גבי קברים. והרבה חלוקי פרוש לחיון זה בסופר. הקקו החולקים בפרוש דמותו הספרותית של שיי ענגנון, ורחקו מאד הסחיכים המזוכים סעל השוללים; לאלה:—גדול לשירה ולספור, פלא ונס כדור עני, יופי לא סן עולם הזה, יצירה שתחיה לדורות. (פרישמן אמר לי עליו: "הוא הגדול שכחבורה". ופרישמן הן רחוק היה כסנגון וסדות). ולעומת אלה: בטול ושלילה עד לאפיסת חבנת. חלוקי הערכה ובקרת אלה אוסרים: דרשוני.

ויאמר נא: ענגנון אינו מאלה העומים על נפשם בטלית לשונם, אין כאן רוח שנתעלמה בכתב. חוקק הוא להדירה אל עולם פלאים שהוא פתח שקריו, לשאיפת אויר נשמות שהוא נושם בו. אין הוא מוכן אלא ליודעי כתב נפש ולשון רגשות שהתיחד בהם. מי שאינו יודע בטיב עולמו, הרי הוא חתום לפניו בשש טבעות.— לרבים סן המבקרים סוד הבקרת הוא באוצר פרצופים וסדות אשר לחם בבית גנויחס. לבקרים ירדו אל בית חסדות, ובקשו את האמה חסקורית שבה יוכלו למדד את היוצר. איני מתכוון לבקר את המבקרים, זו לא בקרת לבקרת— זוהי דרך המלך למבקרים, וחס רשאים לעשות כך. אולם לענגנון אין אמת סדה סוכנת ומזומנת בין דסויות חדור. כמה סיצירותיו סוציאיות אותו ואותנו מדור עקבים זה. רק בקומה שלמה של דורות עברו חקוקה דמות אדם, שנוכל לדמות את האישיות שביצירתו. נפשיותם של מספרי ספורי מעשיות כדורותם, וזה לחם למבקרי חדור. נפשם של אלה תמה היתה, האמינו כמה ששסעו וחוו, וספרו משום שהאמינו. כאן לפנינו מספר שלעתים נעשה דורו חולין בעינינו, והוא יוצא בחשאי מתוך יסיו, ועובר כנפשו לדורות חתמיסיים, ומספר ספורו להם, לעצמו. הוא נפשו בן דורם, כאלו שרד סן הימים חחס. דומה, שכתיונקות וכמספרים שכדור-הטעשיות אף הוא מאמין כמעשה "רי גדיאל התינוקי".

שונים חכלים חמלויים זמרת חשיר החגותי (הלירי) ואת קצבת החזות (אפיקא). ואחרת היא הכאר שהקרה לתוך שתי צורות יצירה אלה, שכחן האדם צר את נפשו.

מעטים ברור אחרון מי שיודעים לספר; רובם של המספרים נפשם לא מעולם חספור. הניכח הלירית שבספורם, עידת הנפש הנשמעת מתוך המלים, מעירות עליהם; ולכן הרשימה, חסרפוט מנת חלקם. אין כחם השקט, ואין בנפשם התמימות לשמע קול מעשים ולראות המון דברים רבים. כמעט יחיד הוא עגנון שיצירתו ספור, שיש בו שלמות של אפיקא ושטחת המעשה. הוא שם חיה, חיי וחזה הכל בעיניו, וחזר על מעשים שחיו מכבר הימים. נכונני דבר מכין העמים, שלא יכינו לצורה היחודית, יחזו בו דוקא אותה אפיות מופלאה ועליה ישחוסמו. יש שהצורה חוצצת, ומנוקת מלחרור בקרה.

סימן לאמת אפית ואמנותית, היא השתלשלות המעשים, הכרח פנימי של המאורעות, שאין כחם שרירות לב, שאינם מעשה מכונה, שאין יד מניקה נגלית לעינינו. שכל מעשה משתלשל מתוך הקודמו באין ברירה, באין תמורה. לכאורה נראה עגנון כמשחקשקט, כמשךך דרכו, והוא הולך במסלול ישר, וחכרה ברזל שולט בספורו. אין כאן קו שהיתה ברירה בנפיתו. הכל נגזר מתוך השתלשלות הסבות, גלום בתוך הסביבה וחמישיות למפרע, ולא היתה בחירה לא למספר ולא למעשה. ספורו הראשון, והיה העקוב למישורי, הוא כרוגמא ליצירה שהכל בה המשך, שאין הפסק להתארעות, שאין לפקפק חוליותיה כלל. אף על פי שמראה הספור כמשכית עתיקה שאין פרחית ופסמוליה תפלאים נשנים וחוזרים, אין לחסיר ולחחליף כאן כל זלול ומנסן. חיסוד שעליו הושתת הספור הן הוא: איש שאשת נעוריו היתה לאחר במעות. כל הסבות וגלגולי הדברים קוראים כמם לעוברי ארחות ימים, לנוסעי סדבריות, שנשכח שםם, שאברו במים שאין להם סוף, שהשלוכו לאי בודד, לאנשי מלחמה שנפחו נפשם בקרב, וחעידו עדים בשוגג והחמו על ידי החיים המציאות. אולם הן יספר מעשים מתוך סביבה ודור שאינם מגרלים גכורים, שלא קראו לקרבות, ולא יצאו בשירות. לא היתה כאן אלא אפשרות אחת של מציאות: יורד שנחפך עליו חלגל, ויצא אל חסרינה לחזר על פתחי נדיבים, וכתב המלצה בידו, עני חנוף, שהרחיק נודד ועגן את אשתו ימים ושנים, ועל ידי גלגלי מסבות, ועל ידי כתבתיות או המלצה שנתגלגלה לידי אחר, חותרה אשתו, וקשאה כוונג שני. אף זה היה גרם בדבר שהיתה נפולת פרנסה וחשוכת בנים. ואף זה מספלאות הסבות שהיה הגרן כתן, ואשתו נאסרה עליו עולמית, ואין פתח תקוה עוד. אלמלא כן לא קבל אדם ברוד החוא את הדין עליו, מבלי להרצות המאורע בפני גדולי הדור, לתקן את אשר עוותו החיים. אולם מכיון שאין עוד תקוה נשא צערו בדומיה. וכמה גדל האיש ומבליה וכמה חתקמק הפרובלם ביהודי סחוף ודווי זה! לבו דוח אך על העברה, שאשתו שרזיה בה, והוא שגרם, הוא שעכר שארו, וכך הקנה שארית יסיו לשמים; חייז יכפר על עונגה וסירתו תגאלנה מחמא, וככה עמד על סוד החיים: שהמפתחות הפנימיים והחיצוניים מסורים ביד האדם מסש! החיים ופדות נפשו מן החיים היו לשירת נסיון וקרבן ששר עגנון, ומטעת נחמה יורדת על קברו מעיני אשת נעורים.

יש אמנם שבספורים מאוחרים, כאלו יצא מסדה גדולה זו, של הכרח מסבות,

אולם דקא כאן יש בו מרעק קונתו. זוהי הדות יצירה שנבחה מעל לסכות והסתבכותן, או שיש כאן כדירות דעת של שמים שזחקים. (מעלות וטורדות, בדמי יסיה, הכנסת כלה).

שלמות אחרת גדולה ישנה במפעלה, חוטי שתי עוכרים במסכת מספור לספור, ומחויב להיחזק (נכד קרינדל משארני וקרזביה חחרים, ר' גריאל התינוק נוכר, ר' ישראל שלמה חפרנס ותולדו סופיעים). זה מראה שהאישים הניקו לחיים עצמיים כרצוהו, ויש כאן שאיפה להשתלמות במפעל. יצירותיו היו בעיניו כלם כפרקי חבור גדול. אין עוד לַחֲזוֹת חזות הכל, האיש חי את מפעלו עמו, ומשכר שלא שכרו משמש הפסקה ולא סוף כיצירתו.

על יצירתו נסוכה שלוח שפחה בקטנות. חדות מעשה ומפור מכהירה בנגחות חיים את כל שירתו. זהו שנותן צבע והזות לפורו, הקולח מתוך רצי שחוק המסלסלים מעל לשיחתו. אותו שקט של תמימות, שאינו מעולמנו, הוא הנותן אחדות לאישיות הנבטת מתוך המפעל. אישיות אחת היא זו אף בשעה שתראה עולמות בזה, אחר זה חלוקחים את נפש היוצר זה אחר זה. כמדומה, כי בידועים מנע את עצמו מלחיות לאישיות מספרת שאינה הוא. (ר' מנדלי סוכר ספרים יצר אישיותו של ר' מנדלי שאינה הוא, ויצירה גדולה היא כשהיא לעצמה, — אפשר יצירתו הכי גדולה, אולם ישנו פנים בקביעות זו ויכולה היא שתפגום אף באיש החי, אם ירצה לחיות אישיות זו. אני לא חכרתי את ר' מנדלי מחיים). ענגון לא הניע להתנבשות זו, לגדולה זו, ולסכנה זו. עלילה קרומה היא זו שישנו רק עולם אחד שראה ענגון. בצד עולמו הראשון שמתוכו בא, ישנו עוד עולם אחר (בדמי יסיה, גבעת החול). כשחוא מחלך בו קול אחר לו. אולם אחד הוא בכל העולמות שחזה, בשלותו האפית, ובמנוחת נפשו יש שנחוש שיאכר הלב החומה בשקט. מנמינות היוצר. —

היסוד העססי, יסוד העקר בשירת ענגון, הוא שהביא לכלל טעות את אלה שמתוך אופקם אין הם שומעים שירת הנפש כשירת עם ועכר. אין הם סכינים קול כלי זמר עתיקים, אלא רק קול פסנתר מעשה חרושה מצרפת. אולם יש קלות ודלות, חסרת חזון וחזות, שנראית אמת, וממעה נבונים בדרך.

חשירה החזותית (האפית) הבאה ליצור עולם מול עולם, לצור חיים וחזון ולספר מעשים כאמתת הוייתם, היא אינה נובעת ממקור לכ נקשה וריקן. אמנם כל גדולת הצייר שיעמוד מעל למעשים ועושים ומעל לנפשו. אולם לא הוא הצייר הגדול שלא חש וחל למכאובי יצוריו, אלא שידע כיסודיהם ויחד עטחם מרפרה נפשו מכאבי יחד עמם התפלג לבראה עוול ועושק שנעשה להם בידי עולם וחיים. זוהי חסית חכנורות חמלוה זמרת חשירה המספרת בתוך לב אנוש ועקוב. רק המסורר שיחיה 'חיי כרוואי, וירד אל השיתין שבנפשותם ועם זה ידע להתפשט את אישיותו גם לחיות בתוך חדכרים, וגם לעמוד מעליהם כבת אחת — ביטול עטרת חשירה. רק מתוך עמדת נפש כפולה זו יכול המסורר החזותי לפרות את הדברים משכירתם, ליצור עולם בעל קומה גדולה, לעשות חתך בחויה ולצור צורה כנתח

חיים שתחת ידיו. אפילו המדע החיסתורי שתכליתו להכיר את האמת שבכבר מתוך בקרת וחקירה, מתוך נתוח וצרוף, לא ייצור שלא מתוך הרגשת הנושא, ואין שם יצירה גדולה שלא דפק בה לב גדול. כחיי מומסן ובורקהרד חיו תקופות לשירה ולפיוט.

ענגון שחפנה לבו אל האדם היחודי לתארו בשרה, לספר את דורו ומדורו, לחזות לבו ונפשו, לגלל פרשיות יגונו ושפחתו, לקרא פרקי מעדיו וימיו, הוא לא דמה מעולם לחיות נכרי חר לעולם זה. הוא בן הדור החזו שאורו ספר, כנפשו חי את חייה קלפ את רגשותיו, את יריעות נפשו ארג במסכת, וחזו עצמו סנור האורגים. מתוך חזרת חיים שמכבר חיים יצר וכתב. מי שאינו יודע במהות יצירה חזרת, קורא לזה חקוי, מפני שאינו יודע להבריל בין פסולי חקוי לאמתת יצירת. ענגון חי את אלה החיים כרוחו וכדמו, הם לו אמת יותר מחיים הקרועים של החזו.

רב כח הציור זכה הראיה. שבו הוא מקיף פרטים ופרטי פרטים, באמתת צבעיהם וגווניהם. לא כל אדם שחי בעולם זה ראה כל עומק זה, וכל רקות זו, תנועות והעוויות וארכות יד, וקול הנפש בדברה בחן. אף לכני הדור החזו יכול הוא שיגלה מה שלא ראתה עינם. הן זהו סוד גדולת החיים. כגדול האיש כן ירכה לראות, יגדל היקף ראייתו, יתפש פרטי הנראה, ויראה צבעיהם האמתיים והחדשים של הדברים, וכרכות לראייתו כן יגדל המשורר. רק הוא רואה אמתת החויה ופרטי המעשים. ענגון הרבה לראות בעולמו של חקביה ושל כנסת ישראל. הוא מגלה גדול כחיי היהודי במחלך מעשיו וכמצויאות חייו. לדור יבוא ישמשו ספוריו חסר ומקורות לחקירה הפרצוף של דורות. גם כשבכ (כל המספרים הגדולים אינם מפורזים ברוב תיאורי טבע, שהם למעוטי כשרון חסר דפים רצוי)—גם כשבכ ראייתו חדשה, לא מועקתת מסופרי לעז. גם כשבכ הוא יחודי כאן בכל מרותו. רק לעתים רחוקות יש אשר המשורר שבו צרף חלוקי זמנים וחזו מה שחזו.

כלפי ר' סנדלי קל להכריע: הוא צייר את המפוסמי שבחיים, הוא חזינה את היחידות הנפשית, בני דורו חיו את חיי היחיד שלהם כצורה טפוסית, נפשם הלכה במסלול כבר שכבשו הדורות, ואף לא הרגו מסמנרותיהם. אולם יש גדלות בקוסמת של המפוסים שהצב ר' סנדלי.

ענגון שומע יותר את קול יחידותם של אנשי טפוסים אלה, חז נוסל משהו מבחירות הקוים. אל יחשוב אדם שחיים טפוסיים אלה היו חסרי יחידות, חדלי נפשיות. הנפש חומה מתחת לחיים קצובים ומצווים אלה. ענגון שמע קול הניסים המנהמות מתחת לשטח. אולם אין רום אנשים כאישים שיצר. יש בחם רך ועדינות, אבל לא תקף ועז. יצירתו תחיה, אולם אין עלמות למפוסים שיצר. רב אחד מגדולי עולם אמר עליו: "יצירתו נובעת ישר מן המקור בלי חציצין". (אף "הנרח" לא חניע לשלמות של טפוס, וגם לא ר' אריאל, ר' אביגדור נקשה טפוס).

הוא ראה את האהבה היהודית כאמתת פניה חצנוקים וכנפשה וחכיה

המכוישת. (הוציאו לעז על הדורות החם שלא היתה אחכה בעולםם. מפני שלא נגלתה בצורה השולטת חיום כנפשות ובמפורים). הוא שר. באגדת הסופר את שיר השירים של האהבה היהודית מלפני שני דורות. אחכה זו סוגה ומסוינת, אבל אמתתה ואמתתה בעצם תוסהן נגלו כאן. ולכסוף היא מתרוממת עד לעסקות מסתורין. אף אהבת שני זקנים רוסות ונרסות מתוך. מסוכין. גם אהבת אדם של נפשות אלמות, בחופת הדעים מרעשה את הנפש. כמעט כדיומננס מקול ניסה שנתקה פועל האקורד של האהבה. בעזכריה בעל סוסי, אף על פי שאנו מכינים את החכרה שבקלילה, שעל פיו בא לכאן זה לעומת זה ראובן האדמוני לעומת עזבדיה, ואף על פי כן אין זו יד שראויה לנגע. בכפות הכנקלי. שירת האהבה היהודית לא שר אדם לפניו 'באותו קול סלא וצלול וצהול. הוא שר את אהבת הזנות הכשרים, את ערינת הנפש ושעבוד חלב, האהבה בתקנוני הנפש היהודית. החיים שצייר תמימים הם, ומתוך תמימות מופלאה נתן להם שם ושארית. כתובת המעשים כן תמימות המספר והמפור. כמעט שאין להאמין שתמים זה אמן גדול הוא המקציע ומפסל בצורה, וחכל כאן כבוש הצורה והיצירה, שליטה בחמד ובסגנון. אין החיים פורצים פרץ כאן להפריע את השלוה והשלמות (זו היתה גדולת ברנר שלא שלט ביצירה, ששלטה בו ואכפה אותו, ולכן לא כבש גם את הצורה). איך מתאחדים ומשתלמים כאן תמימות באמנות? הרי זוהי העמידה מעל לנושאים ובתוכם. יש לעמים כשלונות וגמנומים בצורה ובתכן, אולם אין אלה באים מחוסר יכולת, אלא מרוב יכולת. כך סגממת נפש העם בדברה. והוא הולך וחורם את הקצב והשלמות במפור למען היות נאמן לדרך העם למן המחשבה ועד הלשון בעלנותן וכברותן.

אף השחוק והכדיחה שסלאו באחרונה את ספוריו נטלו את החכנה מרכים. לא חובנה בדיחות דעתו למבקרים. האירוניא והחוסור זה דרכן שיעותו פרצופים וקולות, יפריעו החרמוניא שבין החלקים, ידגישו את המעוות מכבר, למען פקוח עינים לעורים, ואזני חרשים ישמעו. זוהי זכות לאירוניא שחיא מודדת את נושאייה באידיאל אנשי גדול, שהוא האסח המסותרת למרוד בה את העקומים והעקושים, את הנגודים והחפוכים. המסירה של ר' מנדלי הצליפה בשוט על סכאובי הכואכים. אולם האידיאל היחודי שלו שכו הוא מודד יצוריו היה אידיאל קסן של דור המשכילים; היהודים הלוקים אצלו עולים על אידיאל זה לאין ערוך, וצפרנם טוכה סכרסו של יצור סלאכותי זה שדסתה לראות ההשכלה ולא היה ולא נברא. פלא שהיהודים קבלו מסירה זו באהבת. החלצה שכפי היחודי שנינה היא מאז מעולם. אולם יש חוסור אחר שאינו מצער ומסיר, אלא שחוק מסוב לב. אמת גם הוא חל על פנימות, אבל אין זה שחוק אויב אלא שחוק אוהב. בדיחות דעתו של עגנון היא לעצמו, הוא אינו סכאיב לעולם. כך שמחים ללחג תינוקות ולכשלונות זקנים. יש ספורים שכל עיקרם בדיחה וחוסור (הכנסת כלה, הנסתרות והנגלות) ואף שם אין עקיצת שונא, ואף לא לחישה בעל סוסר, אלא שחוק תמימים. עפר הוא תחת כפות

רגליהם של יצוריו, ומח כי ילין עליהם, אף שבת שחוק מסלמלת שפתיו. חסור זה סין חדש הוא אצלנו הוא אינו מפריע אף בעד תסיפותו באגדותיו. לירי שנינה ומטירה הגיע רק בספור אחד — זה סקיד בו יותר סמאח עדים — וחוא ספור סחיי בני הנעורים בני דורו, („בנערינו וזוקנינו“). כאן צחק בסלא פח, חזראה כל אפסות קנאתם ומשאות נפשם, ומחביל שאיפותיהם ומלחמותיהם, ומראה צרות אופקם ועולמם, חיוף חייחם. אולם אף כאן לא קשה כליה באנשים. הן האישיהת חסמפרת היא נושא השנינה וחיא מכפרת בצחוק על סח שחמאח בלגלוג. כין אסצעי התתול לוקחת כסוכן גם אצלו הלשון מקום בראש, על ידי העתקת מליצה מתוך סביבת חסנגון, על ידי העלאת ניכים בדרגי חנונים, או בחפחת דרג אחד כסולם הקלות ישיג לעגי לשון חפועלים ומתרשמים. סנגון כסנגונו של ענגון קורא לכך. כשחפץ ללעז סרה לבני דורו בנעוריו חראה אותם לחם כאספקלריה של לשון דור אתמול ונלחה כל ריקותם. (כך יכול כל אדם להראות דלות סאמר פילוסופי חסדכר רמות בתרגמו אותו לפשוטי מלים של לשון חקם). גם על ספורי דור עבר משרה לפעמים לשונו כדיחות שפחה אף כמקום שכלו ככד כשאח. ואין היא פוגמת.

על פרכת יצירתו לא העלה כרובי דור עבר לכו, עוד יש לו עולמות ומלים לחם. הוא חזה גם חיי דור חסעבר (עד לחיי יהודים נטולי יהדות לנסרי, לא ירד סעולם). בשנים מספוריו ספר אחבת דור אחרון („גבעת החול“, „ברמי יסיה“) חגיג כאן לגובה גדול באפיקה ובשלוח אפיות, כעמדו על פרשת חיים מתוך החזה כמעט, כצורה ולשון חנופלות מתוך סונו וסוגייתו. רק כסופרים סן האומות נמצא שלות חשקם זו כגון כספורים של כייירנסון ודיגנר וקיריקי.

לירי שלוח גדולה ופשטות גדולה חגיע באגדות. כל גדולי עולם חגיעו לירי פשטות רק אחרי כבוש עצמם, כי חסלמול וההתקלות (אם אינם מתוך חחאבקות פניסית) חם סעשה היצר חסתגאה כמה שאינו שלו. פשטותו באגדות (וכן כספורי ילדים: „צפורי“) היא אותה פשטות עילאית חסעירה על יכולת. כאן חאגדה עצמה יוצרת על תאכנים, וחוא חפועל חקושה כסלאכת. וחוי רוח חאגדה חקססית כסחרדת. על פי רוב רחק סעל אגדה שחועלתה על כתב, אלא שאכ מאגדה שבעל פח או שחזה אותה ודלה סנפשו. ויש שמוקים לחשוב שמתוך מקור עתיק שאכ, מתוך כתב יד ישן מתוך סרדש חזויתי (ר' גדיאל חתינוק).

אף סנגונו של ענגון מכה רכים כסנורים, שאינם רואים אלא חלכוש חתיצוני, ואינם יודעים למיין; בערוב יום חחשכלה, כשהחירו סופרים חיי חקם כלי כחל של שמות ומליצה מקראיים, ובלי שרק של רגשות נייר, חורגש חצרך כסנגון ליצירה עסמית.

כסופרי האומות חיו סבין גדליהם ששרד להמתים וחפשו אחר אסצעי כסוי עסמיים, כאשר נלאו מתוד שירת קצב וירדו אל חאמחות שכחיי לשון חקם. זכרי לשון סרבור חקם, אפני רגש ודרכי חשכח של חקם חיו לחם לסנגון.

וקרכו את הקנינים לחמונים. סדקת ושלא סדקת נשאלה השאלה של סגנון עממי בבית מדרשם של הסופרים בבין השמשות של תקופה: ר' מנרלי יצר סגנון עממי שיש בו תרגום רוח הלשון היהודית האשכנזית לעברית. להעתיק תכונות של לשון תערובות, לקח סמנים חכרי לשון מלשון תערובות של הארמית היהודית, והעברית התלמודית. גוף הלשון כאן עברי ארמי אולם הרוח מתורגמת מן היהודית האשכנזית. סגנון זה בכל היותו בו רוח מרוח העם כבר על העם יותר מלשון מקראות ותפלות. ועקימת שפתים של סגנון זה היא של לענ ושנינה שאין להמלט ממנה. מפני תערובות יסודות וחכרי לשון. פנים אחרות יש ליצירת סגנון עממי ב. שירי העם על ידי כיאליק. הוא שאף כאן לפשמות עממית, ואת הסמנים חכרי לשון לקח מאותם המקורות שסחם שאב גם העם: מן הזמירות והתפלות ומקראות שגורים. אחרים נסו ליצור סגנון עממי מתוך חכרים עתיקים (י"ל פרץ בקצת ספורים: אלא שכידוע אין הלקו בסגנון עצמו כרוה, וסיי ברדיצבסקי בחלק מספוריו האחרונים, מן העבר הקרוב) אלא שלא הגיעו לשלמות ולגוונים כדורים.

לשלמות גדולה הגיע כדרך זו הסגנון העממי של עגנון: סגנון עבר שהלם את יצירתו הוא. הן העם לא תול מעולם מן העברית, חיי הלשון לא פסקו בעם ומגנון עממי יצר עגנון מתוך רכרים שככתב, שכחם דבר אלינו העם.

הוא למד לרכר בלשון דור שלשום. המליצה המיוחדת של ספורי מעשיות וספרי דרוש, של אגרות שלזמים וכתבי רשות, של ספרי תולדות ומגלות נזרות, של פנקסאות וספרי מנהגים נחנה את זכרי הלשון והסמנים לסגנון זה שהוא עברי ועממי מתחלתו, ושעבריותו היא עממיותו. את החכרים הלשוניים בהרו הכותבים כשעתם, והם שהמביעו עליהם חותם. הסגנון, הזוה לא היה בו בשעתו כל צל חכר לכדיחה, אף במקום שחיה בו חרוד חריף. כתוך מקורות אלה חיו הכותבים, ותם מצאו במוי מלא להגנם. יש אחי לומר שזו לא היתה לשון חמונים, אלא לשון בעלי בתים, אולם בעלי לשון אלה היו חשרה האחרונה לעברית בעם; למעלה מהם גדולים שהרכיבו תורה בכתב בסגנון חי ושוטף, ולמטה מהם אלמי לשון שלא היה במוי לנפשם האלמת בשום לשון. זה היה השלב האחרון לעברית במולם תחכרה היהודית.

מעשה הכתב לא היה קל על בני הדור ההוא, מתוך שחת ומעיסה תפשו בנוצה, והפסיקו בעיון ושקול המליצות, נושא הרעיון והרגש לא היתה המלה, אלא צרוף חמלים, מליצת סורשה. לשון זו עמוסת זכרי לשון, מוסעמת רנשי לוחאי, ומלוח מעכי נגינה של דורות היא היתה אום לסגנונו של עגנון, שכך נוצר: הוא ידבר בלשון שחיתה עברית לעם, בחיות עוד העם לנפשו, לפני פרוץ נחשול זר לתוך חיינו, אלה היו חפנים העבריות אשר לעם, כך כתבו זקנו חקני כשהפצו לכתב אגרות דודים, לערוך צוואה ולספר חייהם לבנים; אפשר יש בכתביו דברים כלשונם וככתבם כפי שיצאו סידי זקני חרוד ההוא (מכתב תנחומים של ר' אביגדרור). סגנון זה לא היה

לעגנון סגנון דור אחר ואחרים, הוא חי אותו והוא הגה בו. אף הוא ירד אל חסוקות אשר מהם דלה העם את נפשו. הוא למד כל העוויות חן אשר לעם. כל התועת נפש ועקיסת לשון. אולם אין הוא אחר, אלא פיו המדבר אל נפשו. בלשון זו אין הוא זוקק רעיונו לעקמו, כי מלכתחלה הרח והגה רק רעיונות חרור החוה. אף הוא אינו קל העם, מיסני מהדורות לא נמחו מסגנונו, והרכה יש ללמד משנויי גרסות. הוא קנה לשונו באף, ויגע בנתינת כטוי. מכל שכבות הלשון, מכל תקופות הספרות חקלה ממסוניות, גלה גנחוי לשון ומליצת בתולה, וחדש פני ערכין לשוניים, ומכע ממכעות חרשים בלשון. גדול כחו בעבוד ושכוי, והמיינה נותנת צכע וגוון למלה ויודע הוא לכוח גונוי מלים ומליצות. גמנומי לשון וצורה הם כטוי לגמנום שישנו כמחשבת העם וכדרכי ספורו. חריפות וחרוד כשמוש מליצות לא תמיד סעלים רשם ברית. הכל נתן כאן בגוונן של עכר, הכל ככד כאן בכבודה של רגשות וקשרי לוואי, בזכרי סגנונים ולשונות עתיקים, וחחדש תמיד צמח כאן על תלמי הישן, ואין ניסא בלא קשר אל חומים קדומים, ואין להבחין במטווה. הכל נתחדש בעטו, את הכל קנה בחוקת עט, וחכל ישן קדום, הכל משל קדמונים. יש לפעמים להרגיש בריתסום של מליצה ופסוק שאין מהם מלה במשפטיו, בלתי אם חקצב לכדו. ויש סכיבה לסגנון ככל יצירתו, ולא קול אחר לו. ואין סגנונו כלי תקופות. בלי היסטוריא.

לאחר שיצר סגנון של עבר לעצמו, הגיעה שעה שלא היה חולכו עדה, כי שמע בזיחר קולו עסום, לא ראה בו עקבותיה, ואפשר נעשה סגנונו חולין על ידי אחרים שמשמשו במסמניו. והתפשט את סגנונו זה הראשון, ומשום שעשה זאת לפני ימי זקנה עלה בידו, קולו עכשיו כקול דורות האגדה. יש שהוא חוצב פסוקים שכסותם כתזכים כמדרש. מופיעים מלים וערכי לשון שהיו חרשים גם לדור זקנו. וכאן התחיל משכך בשלים באמנות: "משל לאומן שעושח כתר למלך, לא קובע בו אכנים טובות ומרגליות". (משלים ב. רפאל חסופר" וב. הגדה"י) כמרום שתורת שלמה היא קביעת מקום המשלים כספוריו. כמקומות מכריעים כספוריו הגדולים, כשפתשגן המאורעות הגיע לידי גכהו, הוא ספמיק במעשה או בכדיחה. (והיה העקוב למישור: הספור של חחסיר שננכ זהובים, והכדיחה כקצצן על שולחנו של ר' אנויל מסטריא) חסרי חלשון הם כאן מן המדרשים והבריתות, מן המדרשים וספריי מוסר ושאר ספרי יראים, ויודע הוא למצא ולגלות גנוי מלים, וצורות חרשות, וכרכת בחירתו ואישיותו כסגנון זה.

וכאחרונה הגיעה לו באגדות תקופת פשטות, ומגנונו נעשה צוות לפשטות חתכן. כאן יש הרחקת כל העוויות לשוניות, כריחה מרכות, ומחרגלי לשון. הוא סגיק כאן למשפטים קצובים כאלו באו אלינו מקדמי ימים. סגנונו מצמיין בריתסום וכקצב, ויש ריתסום שונה לכל פרשת יצירה אצלו. יש קצב נשא של לשון חוד, צעד משרך של סגנון עממי, חרור של משפטים הנקוצים אלה באלה, שמושי לשון המתחילים תמיד מן הסוף, דרכי דבור רגילים

ופשוטים. יש אצלו אף בחירת חברי מלים ליצירה ויצירה. מסמני הסגנון החזרה אצלו, כאשר בסגנון עסמי בכל דור, ויודע הוא בסוד החזרה, גם הדומה וגם המתחלפת. שלא כמתכוון בטח הגיע לפעמים למשקל מקראי למשקל מדות (מספר שווה של נגינות בכל חרוז) ויש לפעמים משקל קולי נכר ומורגש, ויש שהוא משמש בסמני הקבלות. אינו סודר הנאה מן החרוז בפרחא (דבר הנחוג בלי קביעות בסגנון עסמי). ביודעים ובמתכון יש שהוא מפריע בעד שלמות המשקל לכל ירגיש הקורא בו, ולבלי הגיע לקפאון. גדול האיש מאד בפרחא העברית, מעטים הסופרים היודעים לכתב פרחא גדולה, מספר הם, ואם עשרה הם הוא אחד מהם, ואם חמשה הם הוא אחד מהם. בסוף ספורו החזותי הכי גדול כתב: תם ולא נשלם. אף מפעל חייו לא נשלם. היריעה נארגת תחת ידו, ועוד לעולם ציציין ופרחים, ועוד לאלוה מלין, שירקם בה עגנון מסכת חייו.

